

Sudoplatov, P. 1996. *Razvedka i Kreml' [Intelligence and the Kremlin]*. Moskva: Geja. [in Russian].

Fel'shtinskij, Ju. 1991. *Oglasheniju podlezhit. SSSR — Germanija. 1939–1941: dokumenty i materialy [To be Disclosed. USSR-Germany. 1939–1941: Documents and Materials]*. Moskva: Moskovskij rabochij. [in Russian].

Shapiro, G. & Averbuh, S., sost. 1994. *Oчерki evrejskogo geroizma [Essays on Jewish Heroism]*. Kiev: Kniga. [in Russian].

Jetinger, Sh. 1979. *Istoricheskie korni antisemitizma v Sovetskom Sojuze. Ego korni i posledstviya [Historical Roots of Anti-Semitism in the Soviet Union. Its Roots and Consequences]*. *Materialy seminara 7–8 aprelja 1978 goda*. Ierusalim: Biblioteka Alija. S. 9–23. [in Russian].

Yurchuk, V. & Kondufor, Yu. & Kuras, I. ta in., red. kol. 1986. *Istoriia zasterihaie. Trofeini dokumenty pro zlochyny nimetsko-fashystyckih zaharbnjukiv ta yikh posibnykiv na tymchasovo okupovanyi terytorii Ukrainy v roky Velykoi Vitchniznanoi viiny [History Warns. Trophy Documents About Crimes of Nazi Invaders and Their Accomplices in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine During the Great Patriotic War]*. Kyiv: Politydav Ukrainy. [in Ukrainian].

УДК 614.253:614.2.07

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248468

М. В. Мандрик-Мельничук

ORCID: 0000-0001-5995-9003

Буковинський державний медичний університет

Г. Г. Коцур

ORCID: 0000-0001-7777-4248

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

П. К. Крокош

ORCID: 0000-0001-9555-3801

Папський Університет Іоанна Павла II у Кракові

М. Mandryk-Melnychuk

Bukovinian State Medical University

H. Kotsur

Taras Shevchenko National University of Kyiv

P. Krokosh

The Pontifical University of John Paul II in Krakow

**ХІРУРГ-ВІРТУОЗ МИКОЛА СКЛІФОВСЬКИЙ:
СТОРИНКИ ЖИТТЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З УКРАЇНОЮ**

*The Virtuosoic Surgeon Mykola Sklifosovsky:
Pages of Life Related to Ukraine*

У статті проаналізовано життя та діяльність одного з найвидатніших учених-медиків, справжнього хірурга-віртуоза, мецената, громадського ді-

яча Миколи Скліфосовського. Особливу увагу приділено комплексному дослідженню маловідомих сторінок особистого життя, пов'язаних з Україною, кар'єрного зростання, досягнень, унікальних методик оперування хворих, застосування власних хірургічних розробок. Показано роль М. Скліфосовського у становленні та розвитку військово-польової хірургії та санітарної справи, заснуванні клінік, дослідницьких інститутів у Києві, Москві та Петербурзі.

Ключові слова: хірургія, хірургічна патологія, меценат, клініка, «замок Скліфосовського», військово-польова хірургія, санітарна справа.

The article analyzes the life and work of one of the most prominent Ukrainian and Russian medical scientists, a real virtuosic surgeon, philanthropist, public figure Mykola Sklifosovsky. The research methodology is based on the principles of historicism, comprehensiveness, objectivity and systematics. In presenting the material, general scientific methods of analysis, synthesis, generalization, as well as special historical (retrospective, comparative, biographical, problem-chronological) methods were used.

The scientific novelty is an attempt to comprehensively study the little-known pages of personal life related to Ukraine, career growth, scientific achievements, practical experience, unique methods of treatment, surgery of patients, the use of their own surgical developments. The role of M. Sklifosovsky in the formation and development of military field surgery and sanitation in Ukraine and the Russian Empire.

The main stages of his professional development, managerial activity in the leading positions of the largest clinics, research institutes in Moscow, Kiev, St. Petersburg are revealed.

At his own expense, the surgeon established a school, a hospital for the disabled of the Russian-Turkish war, a pottery school and took care of the affairs of the Poltava province.

Keywords: surgery, surgical pathology, philanthropist, clinic, «Sklifosovsky lock», military field surgery, sanitation.

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Історія медицини ввібрала значний пласт знань про профілактику, методи діагностики захворювань, особливості лікувальної практики в різні періоди. Проте її неможливо уявити без постатей учених-лікарів, які своєю неординарністю й титанічною працею змінили плін історії медицини цілих епох і континентів.

Масштабність особистості Миколи Васильовича Скліфосовського — видатного українського науковця, доктора медицини, професора, хірурга, засновника військової хірургії та санітарної справи в Україні й Росії складно переоцінити. Його психологічній стійкості, витримці, цілеспрямовано-

сті та неймовірній працьовитості можна було лише позаздрити. Він став засновником низки потужних медичних інституцій, факультетів, клінік, розробив унікальні методики лікування, показав важливість розвитку військово-польової хірургії та санітарної справи в Україні й Російській імперії, впровадив досягнення європейської медицини до лікарень та шпиталів Російської імперії, застосував методики, які вже давно використовувались у зарубіжних клініках.

Історіографічний аспект дослідження полягає в тому, що постать М. Скліфосовського — інтелектуала, естета, поліглота досліджували переважно російські фахівці з історії медицини, нерідко тенденційно, випустивши з уваги важливі факти життя.

Найповнішим дослідженням життя М. Скліфосовського досі залишається праця В. В. Кованова «Н. В. Склифосовский» (Кованов, В. 1953) та його ж вступна стаття до видання вибраних творів (Склифосовский, Н. 1953, с. 3–33). Окремі біографічні аспекти вивчали І. Гіленко (Гиленко, И. 1997), А. Волкова (Волкова, А. 2003), З. Мироненко (Мироненко, З. 2010). Певний інтерес становлять статті у довідкових виданнях (Шойфет, М. 2008; Венгловский, С. 2017). Важливі аспекти життя родини вченого в 1917–1921 рр. містить щоденник О. Несвіцького (Несвіцький, А. 1995).

Більшість досліджень присвячено професійній діяльності визначного хірурга. Однією з перших стала збірка нарисів з історії медицини, яку підготував професор С. Юдіним іще 1944 р. (Юдин, С. 1944). Саме в цих матеріалах знаходимо багато інформації про наставників, під керівництвом яких сформувався М. Скліфосовський (Килина, Є. & Галяткина, Т. 2016, Танцурова, К. & Попова, М. 2016). Автори проаналізували досягнення вченого, а результати його експериментів вони вважають переломним моментом у розвитку новітньої медицини, зокрема хірургії. На їхнє переконання, найбільший вплив на світогляд хірурга чинили закордонні стажування. Потрібно згадати щоденник видатного вчителя М. Скліфосовського Миколи Пирогова, де докладно описано провідні наукові школи Європи, постаті зарубіжних науковців, які найбільше вплинули на становлення М. Скліфосовського (Пирогов, Н. 2008). Про роль Р. Вірхова у професійному зростанні Миколи Васильовича йдеться в нарисі Ю. Маліса (Малис, Ю. 2014). Найпершою роботою, присвяченою діяльності великого хірурга на чолі «Сленинського» Клінічного інституту, став нарис близького друга Миколи Васильовича вченого Е. Ейхвальда (Эйхальд, Е. 1885). М. Беляков (Беляков, М. 1999) дослідив роботу професора в цьому інституті.

На окрему увагу заслуговують історичні праці І. Нуштаєва (Нуштаев, И. 2004) та О. Орлика (Орлик, О. 1978), в яких згадується про участь М. Скліфосовського у війнах як військового хірурга. Деякі факти про цей період містять спогади і листи історика Д. Гловайського, вперше опубліковані у 1860-х —

1880-х рр. (Кочуков, С. 2008; Іловайський, Д. 1888). Д. Іловайський одним із перших почав критикувати невиправдані втрати, недооцінку труднощів, низький рівень організації лазаретів, їхню перенасиченість пораненими, нестачу лікарів та медикаментів (Іловайський, Д. 1883). Його спогади дають змогу уявити умови, в яких умовах доводилося працювати хірургу такого рівня, як М. В. Скліфосовський, мотиви цієї добровільної самопожертви.

Об'єктивне дослідження постаті М. Скліфосовського як ученого, котрий 34 роки з 68 прожив в Україні, зробив значний внесок в українську, російську та польську медичну науку, почалося на зламі ХХ–ХХІ ст. Проте йдеться лише про біографічні нариси. Потребують докладнішого вивчення родовід науковця, роки юності (1836–1853), одеський (1859–1970) і київський (1870–1871) періоди діяльності, а також останні роки життя в Яківцях (1900–1904). На окрему увагу заслуговує його інтелектуальна спадщина, громадська та меценатська діяльність.

Мета статті полягає в ретельному вивченні чинників, які позначилися на ментальності, стилі життя, освіченості, майстерності видатного науковця й лікаря-клініциста світового рівня.

Науково-дослідницький інструментарій цілісного відтворення життя та діяльності видатного вченого і практика Миколи Скліфосовського спирається на принципи історизму, об'єктивності й системності. При аналізі соціальних і суспільно-політичних чинників, які суттєво корегували становлення особистості вченого, застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, а також спеціально-історичні — ретроспективний, порівняльний, біографічний, проблемно-хронологічний методи.

М. Скліфосовський народився 25 березня (6 квітня) 1836 р. на хуторі Карантин (нині смт. Дзержинське) неподалік містечка Дубоссари на лівому березі Дністра, яке тоді входило до Тираспольського повіту Херсонської губ. (створена 1802 р.; Дубоссари — нині територія Автономного територіального утворення з особливим правовим статусом Придністров'я в Молдові). Хутір Карантин виник ще наприкінці ХVІІІ ст. на тому місці, де раніше розташовувалися митниця, карантинна служба та шпиталь для лікування інфекційних хвороб.

Микола Васильович походив із відомого грецького дворянського роду Скліфосів, який ще в часи перших грецьких міст-полісів у Північному Причорномор'ї переселився на українські землі з Греції. Дідусь Миколи Васильовича носив прізвище Скліфос або Аскліфос. Зауважимо, що це прізвище досить поширене на території сучасної Молдови, а молдовські науковці наполягають на його бессарабському походженні (Nigsa, E. 2006). Батько Миколи Васильовича прийняв православ'я у Всесвятительському храмі в Дубосарах, охрестив тут свого сина Миколу і вирішив дещо змінити прізвище на «Скліфосовський». Оселившись на хуторі, Скліфоси спілкувалися

з місцевими мешканцями виключно українською мовою (Шкроб, О. 1986, с. 13). У подружжя народилося дванадцятьох дітей, Микола був дев'ятим.

Рано померла мама Миколи, а батько Василь Павлович, який служив діловодом Дубоссарської карантинної контори і заробляв дуже мало, вирішив віддати сина разом із найменшими дітьми на виховання до дитячого притулку в Одесі. Згодом здібний хлопчик продовжив навчання в Одеській гімназії № 2, де опанував латину, німецьку, грецьку та французьку мови. Завдяки неймовірному працелюбству закінчив гімназію зі срібною медаллю та вступив на медичний факультет Московського університету, де навчався безкоштовно. Це на той час було найвище визнання непересічного таланту М. Скліфосовського.

В стінах університету Микола Васильович переймав знання і досвід відомих хірургів Ф. Іноземцева та його послідовника В. Басова (Раевский, А. 1986, с. 69–72, Склифосовский, Н. 1953, с. 6). Ф. Іноземцев (1802–1869) — засновник топографічної анатомії, належав до когорти найавторитетніших хірургів-практиків. Знання і досвід, отримані під час наукових відряджень до провідних клінік у Берліні, Дерпті, Дрездені, Відні, він активно впроваджував та передавав учням. В. Басов (1812–1879) був справжнім хірургом-віртуозом, видатним фізіологом, директором хірургічної клініки, прогресивним ученим, який стажувався в найкращих фахівців Франції, Італії, Німеччини. Саме він став засновником проекційної анатомії, дав експериментальне обґрунтування гастростомії (Склифосовский, Н. 1953, с. 7, Юдин, С. 1944, с. 34–36). Отже, під керівництвом таких непересічних учених студент М. Скліфосовський пізнавав найновіші досягнення тогочасної медицини.

Після закінчення університету 1859 р. 23-річний Микола Васильович повернувся до України, в Одесу, й почав працювати у міській лікарні ординатором хірургічного відділення, а невдовзі став його завідувачем. Усього в Одеській лікарні М. Скліфосовський пропрацював 11 років, коли вдавалося поєднувати практичну роботу хірурга з годинами досліджень у анатомічному театрі. Саме тут він зрозумів роль антисептики й знезараження для успішного результату під час оперування. У спогадах М. Скліфосовський написав: «на полях битв залишається жертв набагато менше, ніж у шпиталях, тут помирає порівняно більша кількість воїнів від епідемічних хвороб та ускладнень ран» (Склифосовский, Н. 1953, с. 58). Він ретельно обстежував пацієнта до операції та після неї, особливу увагу звертав на вивчення наслідків хірургічних втручань і з'ясування впливу операції на функціонування оперованих органів (Склифосовский, Н. 1953, с. 17). Завдяки глибокому вивченню патологічних механізмів захворювання, можливих ускладнень, йому вдалося розробити унікальну техніку проведення операцій, які принесли славу універсального хірурга — на кістках та суглобах, на черевній та ротовій порожнині, видалення злоякісних утворень, оваріотомії (Склифосовский, Н.

1953, с. 8, Крачун, Г. 2013). В Одеській міській лікарні М. Скліфосовський зібрав увесь необхідний клінічний матеріал для написання дисертації. 1863 р. у Харкові блискуче її захистив і у 27 років став одним із наймолодших докторів медицини в імперії.

Проте матеріальна скрута супроводжувала його аж до переведення на професорську посаду. Неспинне прагнення самовдосконалюватись і бути найкращим хірургом у місті підштовхувало М. Скліфосовського до набуття нових знань та досвіду. Проте молодий доктор наук 1866 р. добровольцем пішов на австро-пруську війну, де хотів побачити реальний стан медицини. Свій досвід виклав у праці «Зауваги з приводу спостережень під час останньої німецької війни 1866 р.» (Скліфосовський, Н. 1953, с. 26). Після повернення до Одеси Микола Васильович того ж року поїхав у закордонне відрядження.

У 1866–1868 рр. стажувався в найкращих клініках Німеччини, Франції та Англії. Спочатку працював у Берлінському патологоанатомічному інституті, заснованому 1856 р. при лікарні «Charite», під керівництвом Рудольфа Вірхова. Завдяки титанічним зусиллям, майстерності, ерудиції, вільному володінню латиною, давньогрецькою, італійською, івритом, хірургу Р. Вірхову вдалося перетворити Інститут на справжній анатомо-фізіологічний академічний центр Європи, де сформувалася так звана «німецька хірургічна школа» (Малис, Ю. 2014, с. 54). Також М. Скліфосовський стажувався у професора-експериментатора Единбурзького університету Джеймса Янга Сімпсона (Венгловский, С. 2017; Цвелев, Ю. 2009, с. 93–94). Водночас ознайомився з напрацюваннями лондонської медико-хірургічної школи й Анатомічного інституту в Парижі.

М. Скліфосовський активно обмінювався досвідом, спілкувався з найкращими хірургами в німецьких клініках. Як згадував у «Щоденнику старого лікаря» його наставник М. Пирогов, у Німеччині справжнім корифеєм хірургії вважався Бернгард Рудольф Конрад фон Лангенбек (1810–1887) (Пирогов, Н. 2008, с. 255). Він навчався у рідного дядька Конрада Йогана Лангенбека (1776–1851) — визначного хірурга, офтальмолога, анатома, фундатора й водночас директора Інституту хірургії та офтальмології в Геттінгені — стародавньому університетському містечку в Нижній Саксонії.

М. Пирогов був сучасником Конрада Лангенбека і визнавав його незаперечний авторитет у європейській хірургії. Вивчаючи досвід найкращих англійських і французьких учених-медиків, зазначав, що справжня німецька наукова хірургія, побудована на фундаментальних знаннях фізіології та мікроскопічній анатомії, у Геттінгені починається саме з постаті Бернгарда фон Лангенбека та його наукової школи. За його життя університет перетворився на визначний центр, куди молоді науковці приїздили, щоб отримати знання і досвід (Пирогов, Н. 2008). Тому не дивно, що Микола Скліфосовський докладно вивчав напрацювання видатного хірурга Б. фон Лан-

генбека під час відрядження. Більше того, він брав активну участь у наукових симпозиумах, з'їздах, де оприлюднював результати власних досліджень.

Після повернення з закордонного турне до Одеси М. Скліфосовський почав отримувати цікаві пропозиції з кількох університетів. 1869 р. його запросили одночасно до Одеського й Київського університетів (Рихтік, А. 2015). Проте він не спокусився на суттєве підвищення платні та небачені надбавки до неї, які запропонували одесити відповідно до постанови міської думи (Скліфосовский, Н. 1953, с. 22). 1870 р. за протекцією свого вчителя М. Пирогова став завідувачем медичної кафедри Київського університету.

У 1870–1871 рр. брав участь у франко-пруській війні як рядовий військовий хірург. Тоді усвідомив усю важливість розвитку військово-польової хірургії. Його непокоїли загальний стан лікування військових у польових умовах, якість шпитальних наметів та їх обладнання, антисанітарія (Юдин, С. 1944, с. 37). М. Скліфосовський мав змогу порівняти стан німецької та української медицини, що й підштовхнуло його вивчати зарубіжний досвід.

Проте наступного року М. Скліфосовський переїхав до Петербурга, де почав працювати в Імператорській медико-хірургічній академії¹ (История, 1898). Професор викладав хірургічну патологію, згодом став завідувачем відділення хірургії в клінічному військовому шпиталі, а потім очолив хірургічну клініку імені Я. Вілліє.

М. Скліфосовський ще два роки провів на фронтах війн з турками (у 1876–1878 та 1877–1878 рр.). Влітку 1876 р. його призначили головним наглядачем за медичною частиною санітарного загону в Чорногорії, Герцогвині та Сербії, а потім 1877 р. він поїхав на російсько-турецьку війну як військово-польовий хірург, хірург-консультант. Доводилося працювати цілодобово до повного виснаження, в умовах нестачі медикаментів та перев'язочних матеріалів, транспорту (Скліфосовский, Н. 1953, с. 31). М. Скліфосовський працював разом із командою з шести професорів та п'яти асистентів (Орлик, 1978, с. 88–89). Виносив поранених з поля бою, оперував, накладав биндажі, гіпсові пов'язки. Був нагороджений орденом Святого Володимира III ступеня за мужність, проявлену під час порятунку поранених у боях під Плевною. Професора завжди супроводжувала дружина Софія, яка ділила з ним воєнний побут (Юдин, С. 1944, с. 36–37).

1880 р. М. Скліфосовський — уже відомий хірург-практик і науковець — очолив медичний факультет у Московському університеті та водночас керував справами місцевих клінік. Почав проводити операції на щитоподібній залозі, екстирпацію гортані, оперувати мозкові грижі, кістково-пластичні операції. Активно впроваджував методику Джозефа Лістера, яку вивчав за кордоном, щоб розширити діапазон операцій (Скліфосовский, Н. 1953, с. 19, 62, 64).

¹ История Императорской военно-медицинской (бывшей медико-хирургической) академии за 100 лет. 1798–1898. СПб: Тип. Мин-ва внутр. дел, 1898.

Його непокоїв рівень підготовки лікарів без належної тривалої медичної практики. Тому, вивчивши досвід Берна, Парижа, Лейпцига, Страсбурга, він активно розробляв проект нових клінік — цілого медичного містечка — з найсучаснішим обладнанням, операційними, оглядовими — загальною площею 80 тис. кв. м. У 1887–1890 рр. з'явилися хірургічна, терапевтична, офтальмологічна, хірургічна шпитальна клініки, а також чотири нові інститути — фармакології, патології, патологічної анатомії та гігієни (Ейхвальд, Э. 1885).

1893 р. Микола Васильович знову повернувся до Петербурга, де став ректором Клінічного інституту Великої княгині Олени Павлівни. Створення такого закладу ініціював М. Пирогов, а фінансову підтримку надала імператорська родина. Роботу інститут розпочав іще 1885 р., однак потребував серйозної модернізації (Беляков, Н. 1999, с. 165; Ейхвальд, Э. 1885).

Отримавши заклад у занедбаному стані, зі старими будівлями, які потребували капітального ремонту, вчений почав шукати кошти, обладнання, відкривати нові операційні зали, розширювати штатний розклад. Саме тут він активно впроваджував принципи антисептики й асептики, одним із перших провів гастростомію — операцію накладання штучного зовнішнього шлункового свища. Хірург-віртуоз застосував метод «гудзика Мерфі» при штучному з'єднанні двох різних відділів кишківника. Одним із найвідоміших його прийомів був так званий «замок Скліфосовського», який використовувався в лікуванні суглобів. Саме М. Скліфосовському вдалось успішно провести операції з видалення зобу, гортані, мозкової грижі, жовчного міхура.

Став автором понад 110 фундаментальних досліджень, серед яких — «Вирізання зобу», «Короткі рекомендації по хірургії», «Резекція обох щелеп».

М. Скліфосовський активно співпрацював із польськими вченими-лікарями. Проте досі ця сторінка біографії українського медика майже не з'ясована. Хоча М. Скліфосовський ще 1900 р. став почесним доктором Ягеллонського університету¹.

Надто динамічний стиль життя, намагання вирішувати одночасно багато важливих справ, керівна робота, високий рівень відповідальності призвели до серйозних проблем зі здоров'ям. У 64-річному віці Микола Васильович пережив інсульт. Ускладнився фізичний стан великого «віртуоза», тож він змушений був залишити роботу. Тому вирішив переїхати до села Яківці, неподалік Полтави, де мав розкішний власний маєток «Відрада» загальною площею 600 дес. Історія цього маєтку пов'язана з другим коханням М. Скліфосовського Софією, з якою він одружився після того, як утратив першу дружину Єлизавету. Народивши трьох дітей, Єлизавета пішла дуже рано з життя через тиф. Микола Васильович дав обітницю більше

¹ Doktorzy honoris causa URL: <https://www.uj.edu.pl/universytet-z-collegium-medicum/hagrody-i-wyroznienia/dhc>; Kierzek A. Rynolaryngologia w naukowej działalności Władysława Matlakowskiego (1851–1895). Otorynolaryngologa. № 10 (1). 2011. S. 15–21; Wykaz Doktorow honorowych. Doktorat medycyny // Almanach Jubileuszowy Uniwersytety Jagiellońskiego. Krakow, 1901. S. 77.

не одружуватися. Майбутня дружина Софія — розумниця і чудова піаністка, випускниця Московської консерваторії й вихованка її засновника та директора — самого Миколи Рубінштейна. Спочатку вона працювала гувернанткою та доглядала за дітьми. Саме Софія була власницею «Відради». А її родині маєток дістався у спадок від роду Кочубеїв. З часом Микола Васильович і Софія одружилися й народили ще чотирьох дітей.

Проте життя М. Скліфосовського вкорочували серйозні проблеми з дітьми. Малим помер Борис, від туберкульозу нирок помер 16-річний Костя. Старша донька Софія мала інвалідність від народження, коли підросла, її тіло було знайдено на дні річки Ворскли. Володимир, студент Петербурзького університету, покінчив життя самогубством.

Після пережитих трагедій Микола Васильович до кінця життя оселився у «Відраді», де невтомно працював. Двері його садиби були завжди відчинені для всіх, хто цього потребував, тут він приймав пацієнтів. Територія навколо дому була оточена великим садом, де лікар власноруч вирощував екзотичні плодови дерева, виноград, розводив косуль, рідкісні породи коней, свиней, бджіл. Микола Васильович вів активну громадську діяльність, обирався губернським гласним, почесним членом Полтавського товариства лікарів. М. Скліфосовський був справжнім поціновувачем мистецтва, дуже любив музику, особливо захоплювався творами Бетховена, Моцарта, Римського-Корсакова, Мусоргського. В будинку завдяки дружині часто звучало фортепіано. Найстарша донька Ольга стала відомою піаністкою. В його будинку частим гостем бував П. Чайковський. За сприяння М. Скліфосовського відкрито гончарну школу в Миргороді, де було відтворено старовинні традиції виготовлення кераміки.

В пам'ять про сина Володю Микола Скліфосовський побудував у селі Яківці школу на півсотні дітей. Усередині будівлі була кімната, де жив учитель. Лікар подарував школі земельну ділянку для навчання дітей садівництву.

30 листопада (13 грудня) 1904 р. вночі внаслідок перенесеного другого інсульту в родинному маєтку Микола Васильович помер. Похований біля могили сина Володі неподалік від місцевості, де відбулася Полтавська битва (Несвіцький, А. 1995, с. 129).

Отже, теоретичні напрацювання, нововведення в хірургічній практиці, управлінський хист та інтелігентність дали Миколі Скліфосовському змогу заснувати потужні медичні центри та цілі наукові школи, наповнити життям колись занедбані установи. Неординарність мислення й титанічна праця допомогли вченому досягти найвищих вершин. Його народження, навчання, значний період професійного зростання і діяльності пов'язані з Україною. Потрібно зауважити, що через те, що українські землі перебували в складі Російської імперії, талановитий та амбітний учений шукав можливості реалізації власних ідей і задумів, тому працював у найбільших медич-

них центрах країни — Києві, Москві, Одесі та Петербурзі, а також намагався здобути знання й досвід у провідних закордонних наукових центрах.

Андреев, А. А. & Остроушко А. П. 2016. Склифосовский Николай Васильевич. *Вестник экспериментальной и клинической хирургии*. Т. 9. № 1. С. 90. DOI: <https://doi.org/10.18499/2070-478X-2016-9-1-91>

Беляков, Н. А. & Михайлович, В. А. & Хмельницкий, О. К. 1999. *Императорский клинический институт Великой княгини Елены Павловны: российская школа усовершенствования врачей (1885–1917 годы)*. Санкт-Петербург: СПбМАПО.

Венгловский, С. 2017. Николай Васильевич Склифосовский. *Венгловский С. Занимательная медицина. Развитие российского врачевания*. Санкт-Петербург: Алетейя. С. 97–103.

Волкова, А. 2003. Слава выдающегося хирурга Николая Склифосовского не убергла его сына от самоубийства, а жену и дочь от большевистского расстрела. *Факты*. 5 апр. С. 14.

Гиленко, И. А. & Демянюк, Д. Г. 1997. Памяти выдающегося русского хирурга Н. В. Склифосовского. *Хирургия*. № 8. С. 76–78.

Эйхвальд, Э. Э. 1885. *Очерк возникновения и задачи клинического института Великой княгини Елены Павловны*. Санкт-Петербург.

Иловайский, Д. И. 1888. Письма о русско-турецкой войне. *Иловайский Д. И. Мелкие сочинения, статьи и письма 1857–1887 гг.* Москва.

Иловайский, Д. И. 1883. Поездка под Плевну. *Русская Старина*. № 2. С. 351–374.

Килина, Е. Б. & Галяткина, Т. Ю. 2016. Авторитет Н. В. Склифосовского среди иностранных врачей. *Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области*. № 2(13). Т. 2. С. 61–63.

Кованов, В. В. 1952. *Н. Склифосовский: 1836–1904*. Москва: ГИМЛ.

Кочуков, С. А. 2008. К вопросу о взглядах русского общества на войну с Турцией 1877–1878 годов. *Известия Саратовского университета*. Т. 8. Серия: История. Международные отношения. Вып. 1. С. 19–24.

Крачун, Г. П. 2013. Профессор Н. В. Склифосовский (1836–1904): истоки достижений на жизненном пути — в развитии высшего медицинского образования в России. *Современные проблемы науки и образования*. № 1. С. 45–49.

Малис, Ю. Г. 2014. *Рудольф Вирхов. Его жизнь, научная и общественная деятельность*. Москва: Директ-Медиа.

Мироненко, З. 2010. Неугасимый свет таланта: Н. В. Склифосовский. *Харківська хірургічна школа*. № 4. С. 147–148.

Несвицкий, А. А. 1995. *Полтава в дни революции и в период смуты 1917–1922 гг.: Дневник*. Полтава: Государственный архив Полтавской области.

Нуштаев, И. А. 2004. Из истории военно-полевой хирургии: Ю. К. Шимановский, Н. В. Склифосовский, А. В. Вишневский. *Ортопедия, травматология и протезирование*. № 4. С. 110–115.

Орлик, О. В. 1978. Представители прогрессивной интеллигенции России — участники русско-турецкой войны 1877–1878 годов. *Вопросы истории*. № 4. С. 79–95.

Пирогов, Н. И. 2008. *Вопросы жизни. Дневник старого врача*. Иваново.

Раевский, А. К. & Ляшенко, Н. И. 1986. Николай Васильевич Склифосовский: (к 150-летию со дня рождения). *Военно-медицинский журнал*. № 4. С. 69–72.

Танцурова, К. С. & Попова, М. Ю. 2016. Хирургическая школа Николая Васильевича Склифосовского. *Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области*. № 2 (13). Т. 2. С. 121–123.

Рихтік, А. 2015. Усе життя — служіння справі: до 180-річчя від дня народження Миколи Васильовича Склифосовського. *Дати і події, 2016, перше піріччя: календар знаменних дат*. № 1 (7). Київ. С. 84–88.

Склифосовский, Н. В. 1953. *Избранные труды*. Москва: Медгиз.

Цвелев, Ю. В. & Попов, А. С. 2009. Сэр Джеймс Янг Симпсон (Simpson, 1811–1870). *Журнал акушерства и женских болезней*. № 4. Т. LVIII. С. 93–99.

Шкроб, О. С. 1986. Роль Н. В. Склифосовского в развитии медицинского образования в России. *Хирургия*. № 11. С. 44–148.

Шойфет, М. С. 2008. Склифосовский (1836–1904). *100 великих врачей*. Москва: Вече. С. 250–256.

Юдин, С. С. 1944. *Образы прошлого и силуэты некоторых военно-полевых хирургов*. Москва: Медгиз.

Nirca, E. 2006. Nicolae Sclifos: (chirurg rus, ulterior Sclifosofsi, originar din Basarabia (1836–1904). *Moldova*. № 12. P. 20–22.

Andreev, A. A. & Ostroushko A. P. 2016. Sklifosovskiy Nikolay Vasilevich (k 180-letiyu so dnya rozhdeniya) [Sklifosovskiy Nikolay Vasilievich (to the Centenary)]. *Vestnik eksperimentalnoy i klinicheskoy khirurgii*. Т. 9. № 1. S. 90. DOI: <https://doi.org/10.18499/2070-478X-2016-9-1-91> [in Russian].

Belyakov, N. A. & Mikhaylovich, V. A. & Khmel'nitskiy O. K. 1999. *Imperatorskiy klinicheskiy institut Velikoy knyagini Yeleny Pavlovny: rossiyskaya shkola usovershenstvovaniya vrachey (1885–1917 gody) [Imperial Clinical Institute of Grand Duchess Elena Pavlovna: Russian School of Advanced Medical Studies (1885–1917)]*. Sankt-Peterburg: SPbMAPO. [in Russian].

Venglovskiy, S., 2017. Nikolay Vasilevich Sklifosovskiy [Nikolay Vasilievich Sklifosovsky]. *Venglovskiy S. Zanimatel'naya meditsina. Razvitie rossiyskogo vrachevaniya*. Sankt-Peterburg: Aleteyya. S. 97–103. [in Russian].

Volkova, A. 2003. Slava vydayushchegosya khirurga Nikolaya Sklifosovskogo ne uberegla ego syna ot samoubiystva, a zhenu i doch ot bolshevistskogo rasstrelya [The Fame of the Outstanding Surgeon Nikolay Sklifosovsky Did not Save His Son From Suicide, and His Wife and Daughter from the Bolshevik Execution]. *Fakty*. 5 apr. S. 14. [in Russian].

Gilenko, I. A. & Demyanyuk, D. G. 1997. Pamyati vydayushchegosya russkogo khirurga N. V. Sklifosovskogo [In Memory of the Outstanding Russian Surgeon N. V. Sklifosovsky]. *Khirurgiya*. № 8. S. 76–78. [in Russian].

Eykhvald, E. E. 1885. *Ocherk vozniknoveniya i zadachi klinicheskogo instituta Velikoy knyagini Yeleny Pavlovny [Sketch of the Emergence and Tasks of Clinical Institute of the Grand Duchess Elena Pavlovna]*. Sankt-Peterburg [in Russian].

Ilovayskiy, D. I. 1888. Pisma o russko-turetskoy voyne [Letters About the Russian-Turkish War]. *Ilovayskiy D. I. Melkie sochineniya, stati i pisma 1857–1887 gg*. Moskva [in Russian].

Ilovayskiy, D. I. 1883. Poezdka pod Plevnu [Trip to Plevna]. *Russkaya Starina*. № 2. S. 351–374. [in Russian].

Kilina, Ye. B. & Galyatkina, T. Yu. 2016. Avtoritet N. V. Sklifosovskogo sredi inostrannykh vrachey [The Authority of N. V. Sklifosovsky among Foreign Doctors]. *Vestnik Soveta molodykh uchennykh i spetsialistov Chelyabinskoy oblasti*. № 2 (13). Т. 2. S. 61–63. [in Russian].

Kovanov, V. V. 1952. *N. Sklifosovskiy: 1836–1904* [N. Sklifosovsky: 1836–1904]. Moskva: GIML. [in Russian].

Kochukov, S. A. 2008. K voprosu o vzglyadakh russkogo obshchestva na voynu s Turtsiyei 1877–1878 godov [To the Question of the Views of Russian Society on the War with Turkey in 1877–1878]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta*. T. 8. Seriya: Istoriya. Mezhdunarodnye otnosheniya. Vyp. 1. S. 19–24. [in Russian].

Krachun, G. P. 2013. Professor N. V. Sklifosovskiy (1836–1904): istoki dostizheniy na zhiznennom puti — v meditsine, v razvittii vysshego meditsinskogo obrazovaniya v Rossii [Professor N. V. Sklifosovsky (1836–1904): the origins of achievements on the life's path — in medicine, in the development of higher medical education in Russia]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. № 1. S. 45–49. [in Russian].

Malis, Yu. G. 2014. *Rudolf Virkhov. Yego zhizn, nauchnaya i obshchestvennaya deyatel'nost'* [Rudolf Virkhov. His Life, Scientific and Social Activities]. Moskva: Direkt-Media. [in Russian].

Mironenko, Z. 2010. Neugasimyy svet talanta: N. V. Sklifosovskiy [The Inextinguishable Light of Talent: N. V. Sklifosovsky]. *Kharkivska khirurgichna shkola*. № 4. S. 147–148. [in Ukrainian].

Nesvitskiy, A. A. 1995. *Poltava v dni revolyutsii i v period smuty 1917–1922 gg.: Dnevnik* [Poltava in the Days of the Revolution and During the Period of Troubles 1917–1922: Diary]. Poltava: Gosudarstvennyy arkhiv Poltavskoy oblasti. Poltavskoe kraevoe obedinenie Vseukrainskogo obshchestva «Prosvita» im. T. Shevchenko [in Russian].

Nushtaev, I. A. 2004. Iz istorii voenno-polevoy khirurgii: Yu. K. Shimanovskiy, N. V. Sklifosovskiy, A. V. Vishnevskiy [From the History of Military Field Surgery: Yu. K. Shymanovsky, N. V. Sklifosovsky, A. V. Vishnevsky]. *Ortopediya, travmatologiya i protezirovanie*. № 4. S. 110–115. [in Russian].

Orlik, O. V. 1978. Predstaviteli progressivnoy intelligentsii Rossii — uchastniki russko-turetskoy voyny 1877–1878 godov [Representatives of the Progressive Intelligentsia of Russia as Participants in the Russian-Turkish War of 1877–1878]. *Voprosy istorii*. № 4. S. 79–95 [in Russian].

Pirogov, N. I. 2008. *Voprosy zhizni. Dnevnik starogo vracha* [Life Questions. Diary of an Old Doctor]. Ivanovo [in Russian].

Raevskiy, A. K. & Lyashenko, N. I. 1986. Nikolay Vasilevich Sklifosovskiy: (k 150-letiyu so dnya rozhdeniya) [Nikolay Vasilievich Sklifosovsky: (to the 150th Anniversary of His Birth)]. *Voенно-meditsinskiy zhurnal*. № 4. S. 69–72. [in Russian].

Tantsurova, K. S. & Popova M. Yu. 2016. Khirurgicheskaya shkola Nikolaya Vasilevicha Sklifosovskogo [Surgical School of Nikolay Vasilievich Sklifosovsky]. *Vestnik Soveta molodykh uchennykh i spetsialistov Chelyabinskoy oblasti*. № 2 (13). T. 2. S. 121–123. [in Russian].

Rykhtik, A. 2015. Vse zhyttia — sluzhinna spravi: do 180-richehya vid dnya narodzhennya Mykoly Vasylyovycha Sklifosovsikogo. [All Life is a Service to the Cause: to the 180th Anniversary of the Birth of Mykola Vasyliovych Sklifosovsky]. *Daty i podiyi, 2016, pershe pivrichchya: kalendar znamennykh dat*. № 1 (7). Kyiv. S. 84–88. [in Ukrainian].

Sklifosovskiy, N. V. 1953. *Izbrannye trudy* [Selected works]. Moskva: Medgiz. [in Russian].

Tsvelev, Yu. V. & Popov, A. S. 2009. Ser Dzheyms Yang Simpson (Simpson, 1811–1870) [Sir James Young Simpson (Simpson, 1811–1870)]. *Zhurnal akusherstva i zhenskikh bolezney*. № 4. T. LVIII. S. 93–99. [in Russian].

Shkrob, O. S. 1986. Rol N. V. Sklifosovskogo v razvittii meditsinskogo obrazovaniya v Rossii [The Role of N. V. Sklifosovsky in the Development of Medical Education in Russia]. *Khirurgiya*. № 11. S. 44–148. [in Russian].

Shoyfet, M. S. 2008. Sklifosovskiy (1836–1904) [Sklifosovsky (1836–1904)]. *100 velikikh vrachey*. Moskva: Veche. S. 250–256. [in Russian].

Yudin, S. S. 1944. *Obrazy proshlogo i siluety nekotorykh voenno-polevykh khirurgov* [Images of the Past and Silhouettes of Some Military Field Surgeons]. Moskva: Medgiz. [in Russian].

Nirca, E. 2006. Nicolae Sclifos: (chirurg rus, ulterior Sclifosofschii, originar din Basarabia (1836–1904) [Nicolae Sclifos: (Russian Surgeon, Later Sclifosofschii, Originally from Bessarabia (1836–1904)]. *Moldova*. № 12. P. 20–22 [in Romanian].

УДК 94(477.44–25)«1918.11.19»
DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248471

О. М. Кравчук

ORCID: 0000-0003-3504-5041

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Н. П. Кузьмінець

ORCID: 0000-0001-9939-2451

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

О. Kravchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University

N. Kuzminets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University

ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У ВІННИЦІ 19 ЛИСТОПАДА 1918 Р.

*Establishment of the Authorities of the Directory of the Ukrainian
People's Republic in Vinnitsia, November 19, 1918*

У статті проаналізовано обставини встановлення влади Директорії Української Народної Республіки у Вінниці в контексті розгортання протигетьманського повстання 1918 р. Показано передумови, перебіг і наслідки повстання у Вінниці, що стала першим містом Поділля, де було встановлено владу Директорії УНР. Завдяки своєму значенню Вінниця перетворилася на важливий центр боротьби з гетьманатом, до міста прибула Директорія УНР і звідти керувала повстанням до успішного завершення.

Ключові слова: протигетьманське повстання, Поділля, Вінниця, Директорія УНР, Вінницька філія Українського національного союзу.